

Частина I

І для чого вона стільки всього накупила? Назбиралось усіляких потрібних і не дуже покупок аж на три великі пластикові пакети. А підозрювала ж, і не безпідставно (гіркий досвід подружнього життя), що зустрічати її цього непривітного листопадового вечора все одно ніхто не буде. І від того недоладного тягара вже і руки ниють, і плечі болять, та ще й, лиха його година, на стареньких чобітках зламалася застібка. Тож, щоб чобітки не так розлазились та не холодило ноги, блискавку сяк-так закріпила шпилькою.

Тільки ноги все одно промерзли: цілісінький день моросив дощ. Тамара вже і лаяла когось, а чи й себе, що довелося їй у таку негоду поїхати в місто. Конференція педагогічна обласна, хай їй грець! Користі від тих нудних і нікому не потрібних доповідей жодної — шкода тільки витраченого даремно часу. Та й через сьогоднішню вологу погоду могла ще й горя собі спіткати.

Разом із пронизуючим холодом, який усе безжальніше забирався під стареньке пальто, поступово росла образа на чоловіка, що не захотів виїхати її зустріти. Зателефонувала Ігореві відразу ж, як зворотний квиток

узяла. Думала, приїде пізно, ще й у таку негоду, з важкими сумками, тож чоловік не відмовить їй. А він нато-мість сердито забурчав у трубку:

— Ти що, маленька? Не знаєш, звідкіля в райцентрі автобуси на село відправляються? Вечірнім доїдеш. А я не буду дарма машину тридцять кілометрів гнати.

У Тамари навіть дух перехопило. Не захотіла пояснювати, що вона вже геть промокла, змерзла, накупила стільки всього в місті, сумки такі важкі. Ледве спромоглася видати із себе оте безглузде «Добре» і натиснула «відбій».

Від його байдужих слів тільки ще холодніше їй гірше на душі. Ще більше відтягували руки важезні сумки. Стало до сліз шкода себе. Мабуть, уже зовсім не любить він її. Ще ж навіть не прийшов кризовий, як скрізь пишуть, сьомий рік їхньому шлюбу, а він уже не просто тріщить, а розсипається. Бачила: чоловік від неї поступово віддаляється, зовсім став нечутливим до всього, що з нею діється. Зате він у Тамари — справжній хазяїн. Від його пильного ока не сховаються жодні господарські негаразди: відразу ж помітить, що вхідні двері розсихаються, чи дах на сараї починає протікати, а чи у ванній кімнаті стало вогко, бо десь труба підтравлює. Але щодо дружини...

Тамарі майже від самого одруження здавалось, що чоловік поступово байдуже до неї. Ні, він не заводив розмови про розлучення, вона його ніби влаштовувала як господиня, але кохану жінку в ній бачити перестав. Приходить після роботи, мовчки їсть, дивиться телевізор і спати вкладається. Коли-не-коли повернеться до неї в ліжку, мовчки зробить своє діло, так само без жодного слова відвернеться і засне. Усе мовчки. Вони вже хтозна-скільки не розмовляли удвох, просто так. Мабуть, зараз спілкуються більше телефоном, коли йому щось треба

або їй. Але якщо чесно зізнатися, то справжньої близькості в них ніколи й не було. Ні фізичної, ні духовної.

Перед весіллям зустрічалися зовсім мало, місяців зо три. Так, ходили спочатку в кіно, потім більше часу проводили в орендованій хатині, де вона жила, відколи приїхала в це велике село після навчання на роботу в місцеву школу. Він одразу ж запримітив нову дівчину і вчепився в молоденьку вчительку, за висловом Тамариної матері, як воша в кожух. А дівчина, опинившись сама в чужому незнайомому місці, зовсім розгубилась, тож і сприйняла його як свою долю. Хоча деякі сумніви не покидали до останньої хвилини. Тільки розум уперто диктував свою волю: ти самотня, уже далеко не дівчинка, скоро перетворишся на пристарілу дівку, ба й так навколо женихів обмаль, тож годі носом крутити, одна залишишся, нікому не потрібна.

Вона й наважилась.

Незабаром відбулося блаженське весілля. І тепер ось воно, її подружнє життя, так схоже на сьогоднішній непривітний день: холодне, пронизливо болюче і образливе...

У нозі щось закололо. Певно, шпилька таки розстебнулася. Потім шпигонуло добряче ще раз. Аж сичала від болю, поки дошкандибала до лавочки, що стояла якраз неподалік, на зупинці. Сіла й ледь не заплакала від вигляду крові, яка проступила крізь цупкі шкарпетки. Набиті доверху сумки, недбало кинуті нею, похилилися, і деякі згортки повипадали в осінню грязюку. Тільки руками сплеснула від такої «удачі». Викинула геть ту злощасну шпильку і таки не стрималася — розридалась.

І чого сьогодні не купила собі нове взуття? Вона ж у магазині зо пів години дивилася на новенькі чобітки,

що і за розміром, і за кольором, і за фасоном так і просилися до неї. А все-таки не наважилася віддати за них чималеньку суму, бо то ж усі гроші, які вона взяла із собою. Точніше, які їй чоловік дозволив узяти. Після тієї самовільної покупки приїхала б додому ні з чим.

Ні, не наважилась...

Зітхаючи в душі, таки змусила себе відійти від споклиивої краси. На свої старі, порепані й розношені в усі боки чобітки й дивитися не могла. Зате несла важкі сумки, повні якогось зовсім не потрібного їй добра, і подумки картала себе: для чого їй той дурнувятий новий яскравий плед, накидки на крісла чи дорога кавоварка, якщо ходити немає в чому? Чому вона, така освічена й ніби розумна, не збагнула, що в першу чергу треба собі купити нове взуття замість старого, дірявого й негарного? Побоялась, бо знала: вчинить по-своєму — вдома скандалу не уникнути. А вона так утомилась від домашніх негараздів, несправедливих докорів і образ. Їй хочеться чоловікового тепла й лагідних слів. А навколо — тільки зима, стужа, яка не покидає її навіть у найгарячіший літній день. Домовилась із собою вже давно: нехай краще вона поступиться, перетерпить, аби тільки були вдома мир і спокій. Вона ж жінка, тож повинна вміти згладжувати й уникати конфліктів. Та все намарно: сварок останнім часом тільки більшає. Що робити далі — вона не знає. Натомість із кожним днем відчувала, як у ній безупинно росте почуття власної нікчемності. Жахалась власному відкриттю: невже це вона — невдаха, сіра, негарна, за власними відчуттями, — майже стара жінка, що так і не зуміла створити справжню сім'ю?

Чоловік ще вранці перед поїздкою напучував її:

— Купиш отакий плед, як ми бачили в Носенків, а на крісла — нові накидки. Кавоварку таку, як я тобі на сайті показував. Дивись, бери тільки срібного кольору, не переплутай. А чоботи твої почекають. Вони в тебе ще цілком годяться, тим паче на оцю погоду. Та ти сама винна: треба було перед сезоном у майстерню віднести, там підлатали б. Нічого, яюсь перебігаєш сьогодні, а потім відремонтуєш, як прийдеш. І дивись мені, дуже гроші не тринькай, візьми із собою там чогось перекусити, а то ще подумаєшся по кафешках бігати зі своїми подружками. Я тебе знаю! Знаю твої студентські замашки!

Мовчки вислухала й пішла. Хотілося сказати, що вона ж ніби не утриманка, гроші заробляє так само, як і він. Тільки чомусь, на відміну від чоловіка, витратити ті гроші на свій розсуд не сміє. З перших днів подружнього життя тільки й чула: вони — одна сім'я! Усе вирішувати мають разом. Гроші заробляти й витратити разом!

Та, як виявилось, це правило стосувалось тільки Тамири. Чоловік витрачав гроші й визначався з рішеннями без обопільного обговорення й погодження. Зате її чергова несанкціонована помада могла спровокувати неабиякий чоловіків гнів.

Чому вона це все терпить? Хіба вже так любить його? Не може без нього жити? Хіба вона його взагалі любила коли-небудь?

Здавалося...

Раніше їй здавалося, що він — її останній шанс, непогана партія. І взагалі, у шлюбі любов не обов'язкова, головне — повага...

Та ні любові, ні поваги їй не дісталось.

Яка ж вона була дурна! Ніби запаморочлива облуда на очі впала, не дала зупинитись і доладно роздивитись:

а що ж це за людина, поряд із якою вона зголосилася провести решту свого життя?

Вона завжди озиралась на свою матір, котра все життя прожила без чоловіка, без любові, і панічно боялась успадкувати її долю. Боялась передчасно перетворитися на сварливу, ніби ще не стару, а вже каргу, боялась самоти, боялась, що самотою не впорається із життєвими перипетіями. Та хіба зі своїм чоловіком вона насправді не самотня? Хіба не сама вправляється із життєвими негараздами? До кого йти з тими болями і образами, що вже ледве-ледве втримуються у ній. Ще трохи — і вона не здатна буде стримувати в собі той некерований і руйнівний потік.

Хоч дітей у них, слава Богу, немає! Це вже для неї щастя!

На кого ж вона невмолимо перетворюється: хіба нормальна заміжня жінка може так думати? Але це правда! Вона вже й не хоче, як раніше, мати від нього дітей. Гірка іронія: хоча б у цьому їхні інтереси збігаються. А спочатку так хвилювалася, коли рік минув, і другий, і третій, а діти все не з'являлись у їхній оселі. А до лікарів скільки виїздила! Ті ж тільки руками розводили: немає конкретної причини, якісь «психосоматичні розлади». А Ігоря скільки вона прохала до лікаря ходити! Усе намарно. Той і слухати не хотів, тільки вперто звинувачував її в бездітності.

А потім якось Тамара відчула отой поступовий холод байдужості, що більше і більше розповзався їхньою впорядкованою оселею. Вона змирилася з вироком долі: що ж, так буває, не всі пізнають радість батьківства. Але ж живуть! І щасливо живуть! Хоча щастя — ні, то вже казка не про неї. Образа від несправедливої долі якось швидко кудись зникла, натомість з'явилась думка:

як добре, що Бог не посилає їм дітей! Бо куди ж у такий холод малечу?

Хіба так уявляла своє майбутнє? Це не життя, а суцільне покірне терпіння. Терпіння, що перетворює її на якусь безсловесну й затравлену істоту. Такою вона ніколи не була, а ось тепер загубилась, розчинилась посеред чужого життя, чужих правил і настанов. А сама — де? Куди поділась? Уже й не шукає себе ту, колишню. Тепер їй байдуже, бо життя вже ніби остаточно склалося, і змінювати його не має наміру.

Напади відчаю траплялись усе частіше, хоч вона й намагалась якомога швидше їх відсунути кудись подалі, як і всі інші страхи та образи, щоб знову розумно й голосно переконувати себе, що це і є її доля, якій не слід опиратися. Треба терпіти. Інші живуть ще гірше, аніж вона. Адже ніби не сама, в теплі, в добрі, при роботі... Майже щаслива!

Якось із матір'ю завела розмову, хотіла поділитись сумнівами, що ніяк не виходить у неї подружнє життя, що, можливо, ще не пізно якось змінити свою долю? Літа молоді йдуть, а вона себе почуває так, ніби вже вік віджила...

Говорила з певним острахом, бо знала: мати обожнює зятя, адже при ній він завжди — сама досконалість. Хоч до рани прикладай! Так, він уміє складати про себе враження. Та й усі їхні друзі і знайомі впевнені: їхня сім'я — майже взірцева. «Щаслива ти, Томко, у тебе такий чоловік!», «Справжній господар!», «Поталанило тобі у шлюб!» — раз у раз про себе чула. З подивом озиралась, намагалась усвідомити: це про кого? Хто і де вона, ота «щаслива жінка»?

Як і передбачала, рятівної розмови з матір'ю не трапилось. Та від доччиних слів відразу ж скипіла гнівом. Чого Тамара тільки тоді у відповідь не почула: і зарозуміла,

і розбещена, і не знає горя з таким чоловіком, на якого треба молитися, ноги йому мити й тую воду пити! А їй якихось витребеньок хочеться! Усі нормальні люди живуть, як вони, а їй усе не так!

— Та на твоє місце двадцять охочих знайдеться, ухва-
тять твого Ігоря — і очима блимнути не встигнеш. А чо-
го? Бо він же золото, а не чоловік! І не п'є, і не курить,
і тебе ніколи не зобидив, і пальцем не торкнувся, не від-
мовляє тобі ні в чому, на чужих молодичок не задивляється.
А тобі? Чого тобі ще треба? Дивись, Тамаро, зоста-
нешся сама — дізнаєшся тоді, як це воно, коли за тебе
ніхто не заступиться, а кожен вкусити ладен. Я, можна
сказати, зітхнула з полегшенням, коли ви з Ігорем побра-
лися, бо бачу: ти тепер із надійним чоловіком, він про тебе
подбає, ніхто не наважиться скубнути тебе, як, бувало,
мене. А ти?.. А ти не цінуєш, не розумієш і не бачиш сво-
го щастя, хоча вже ж ніби й не маленька — доросла жін-
ка. Дітей вам треба, ото твої вибрики моментом припи-
няться. Слухай мене, доню, я ж тобі тільки добра бажаю.

Мати показово трохи навіть сльозу пустила. А відтак
не забула пригрозити, що не впустить до себе додому,
якщо дочка таки наважиться піти від чоловіка. Їй не по-
трібні такі невдячні приживалки. У неї особисте життя,
можна сказати, тільки тепер насправді з'явилось, вона
лишень аж на шостому десятку зрозуміла, яке воно —
спокійне жіноче щастя. А розлучена невдячна дочка той
спокій може зруйнувати: зовсім не бажає для матері лас-
кавої долі, егоїстка, що не думає про інших.

Тамара не ображалась на матір, навпаки — тихцем
раділа, що та тепер не самотня, що нарешті і її наздогна-
ло нехай і запізнILE, але ж щастя. Тож цю розмову-непо-
розуміння обидві якнайскоріше намагались забути.

Батька свого Тамара майже не пам'ятала. Їй було всього чотири роки, коли він помер — через рік після відрядження в Чорнобиль під час тих страшних подій. Про тата знала тільки зі скупих материних розповідей: що працював фельдшером на «швидкій» і все мріяв про вступ до медінституту. Та замість цього одним із перших потрапив у ряди добровольців-ліквідаторів.

Мати після батькової смерті повернулася з маленькою донечкою в село, у батьківську хату, що до того декілька років стояла пустою. Жили удвох, по-всякому виходило: коли й бідували, коли і обра́зи незаслужені терпіли. Через те мати постійно й невтомно вкладала в доччину голову, як це погано жінці залишатися без опори, тобто без чоловіка. Тож її Тамарочка насамперед повинна думати про вдале заміжжя, аби тільки не повторила материної долі. Мусить докласти для цього весь свій хист, адже щастя жінці не дається просто так, вона повинна бути коли й поступливою, коли й хитрою, слабкою і сильною водночас.

Тож після тієї невдатної розмови Тамара тільки ще раз упевнилась: від матері допомоги не варто чекати, залишається змиритись і терпіти. Іти їй нікуди. Вона, на жаль, зовсім не з тих авантюристок, що можуть із дамською сумочкою поїхати у велике місто розпочинати нове життя, перед цим ґрунтовно зруйнувавши старе і влаштувавши після себе пожежу. Хоча таким відчайдухам вона ой як заздрила. Подумки навіть трохи приміряла на себе їхні вчинки. Але щоб насправді те втілити — ні, їй це недосяжно, не зможе вона так. І чоловіка, і матір образити своєю втечею не наважиться. Легкодуха слабачка! Ось вона хто!..

А нога болить, знову засмикало добряче! Видно, глибоко поранилась. Хоч би не занести якої інфекції! Посидить

ще трішки, може, ранка таки затихне, перестане скімлити, та й вона, зарюмсана, сама теж має заспокоїтися і привести себе до ладу. Полізла до сумочки по дзеркальце...

— Томко!.. Мазурко, невже це ти? — почула вона своє ім'я і дівоче напівзабуте прізвище.

Підняла голову, щоб роздивитися, хто це її тут міг упізнати.

Та це ж!.. Чорнява, висока, ще й на підборах, у коротенькому світлому пальті, на шиї з показною недбалістю пов'язана легка шовкова хустинка з вигадливим малюнком. Ніби підфарбована, але зовсім трохи, майже непомітно. Здається, розхлюпує навколо себе свіжість і навіть весну в цей похмурий осінній день. Хіба можна в цій гарненькій молодій жінці впізнати її колишню університетську подругу? Від несподіваної зустрічі забувся навіть біль.

Кинулися одна одній в обійми.

— Томко! Як я рада!

— Наталочко! Подоляночко! І я! Як же я тільки рада тебе бачити! Тебе не впізнати! Красуня — та й годі!

В обох у головах сліпучим метеором промайнули спогади про спільне студентське минуле.

П'ять років Наталку Подоляку і Томку Мазур знали як найкращих студенток на курсі, до того ж подружки, як і годиться — нерозливовода. «Ми з Тамарою ходимо парою» — це якраз про них. Усі п'ять років прожили в одній кімнаті в гуртожитку, в аудиторіях сиділи поряд, навіть практику скрізь примудрялися проходити тільки разом. Подив викликало, якщо котрась із дівчат з'являлась на заняттях одна. Коли після вручення дипломів роз'їжджались додому вже назавжди, стільки сліз пролили обидві! Обіцяли одна одній, що зустрічатимуться, що писатимуть

і телефонуватимуть, що ніколи не забудуться їхні студентські роки, куди б їх не порозкидала доля...

Доля таки порозкидала, тож зустрічей уже більше й не трапилося. Наталка за відомою молодіжною програмою майже відразу за кордон поїхала — нянькою працювати. Тамара заміж вийшла. Так і розірвалась далекими відстанями й новими турботами колись міцна, здавалось, дружба.

Від несподіваної радості обидві розгубились, навіть потрібні слова не одразу знаходилися. Першою оговталась Наталка:

— Томочко, а ти в місті тепер живеш чи у справах приїхала?

Тамара похитала головою:

— Ні, не тут, у селі. Бачиш, сумки які! На обласній конференції була, про інновації в школі.

Наталка розсміялася:

— Як я тепер від оцього всього далеко! Я жодного дня у школі не працювала. Якись конференції, інновації... Ну, а взагалі, як ти живеш? Бачу, заміжня? А дітки є?

Тамара спохмурніла, непевно кивнула і чомусь заховала в кишеню пальта свою руку з подружньою ознакою:

— Заміжня, вже шість років. А дітей — ні, немає. А ти, Наталочко?

— А я три роки як із-за кордону повернулася. Працюю в одній солідній фірмі. Сама живу. Заміжжя ще почекає. Ось недавно автівку собі прикупила, — вона кивнула на червоненький «седан», припаркований неподалік, похвалилася: — Сама воджу.

— Молодець! Я рада за тебе, Наталочко!

— Томочко, моя ти дорогенька! Ти зовсім не змінилася! — Наталка радісно вже в котрий раз обняла подругу. — Як же добре, що ми отак випадком зустрілися! Ходімо кудись, посидимо трохи. Поговорити з тобою хочеться — просто страх! Віриш, такої подруги, як ти, у мене більше ніколи не було. Скільки я тебе згадувала, намагалася знову зв'язатися — все марно. Ти кудись зникла, мама твоя, Галина Павлівна, мені спочатку обіцяла твій телефон дати, а потім і вона не відповідала ні на листи, ні на дзвінки.

— Моя мати теж заміж вийшла, переїхала в інше село.

— Нічого собі, молодець Галина Павлівна! Не кожна наважиться в таких роках долю змінювати.

Тамара щось підмугикнула і заходилася занадто ретельно вкладати свої розкидані сумки. Наталка нетерпляче поторсала подругу за рукав:

— Ну ж бо, ходімо, а то мені аж свербить від нетерплячки! Так хочу тебе про все розпитати, та й розказати тобі теж маю що.

Тамара знітилась:

— Наталочко, а може, іншим разом, бо мені вже скоро додому їхати треба, у мене й квиток є.

— Ти що? Яким іншим разом? Знову через сім років зустрінемося? Ні, я тепер тебе не відпущу! А знаєш що? А залишайся в мене до завтра? Зателефонуй своїм, поясни, що зустріла подругу, ну майже дитинства, — Наталка хитро всміхнулася. — А ми з тобою... Томко, ми з тобою зараз кудись як засядемо, а потім ще й усю ніч будемо балакати. Ну коли я тебе ще побачу? Квиток зараз здамо, заїдемо на вокзал. Томочко, ну будь ласочка...

Тамара вже хотіла сказати своє категоричне «Ні!», а потім осмикнулася. А справді, чому б і ні? Вона зустріла

свою єдину й улюблену подругу, давно не бачену, завтра на уроки поспішати не треба — неділя, вдома діти голодні по лавках не плачуть! Чоловік — дорослий і не безпорадний, у каstrулях знайде і борщ, і до борщу. Чому б і ні? Вона зробить собі маленькі приємні канікули в сімейному житті, яких у неї досі ніколи й не було!

Вона радісно кивнула Наталці й після коротких вагань дістала телефон і набрала чоловіків номер:

— Ігорю, я сьогодні не приїду! Зустріла подругу, хочу побути у неї в гостях. Ні, ти її не знаєш, це з університету. Що? Думай що хочеш! Буду завтра! Усе, бувай!

І вимкнулася. Аж гаряче стало від власного зухвальства, якого вона ніколи собі не дозволяла з чоловіком. Мабуть, він і сам заціпенів від її нахабства, бо не перетелефонував. Нічого, вона йому потім усе якось пояснить. Нехай знає: у неї теж є свої друзі, свої інтереси, нехай вчиться із цим миритися. Справді, скільки вже можна їй підгинати плечі?

Наталка закинула важкі Томині сумки до багажника своєї автівки, похитавши при цьому головою:

— Щось ти, моя дорогенька, зовсім себе не бережеш! Ти ж не коняка-вагозов! Ти красива молода дівчина, а нам, дівчатам, з отакими сумками не личить бігати.

Тамара сумно всміхнулася:

— Що ти, Наточко! Яка вже я «молода і красива»? То все минулося.

Подруга уважно подивилася на неї:

— Щось мені зовсім не подобається твій настрій. То поїдемо розганяти твої негожі думки? Я тобі покажу «все минулося»! Ми молоді і красиві! Ми ще ого-го-го! Правда, Мазурко!

У відповідь Тамара тільки невесело всміхнулася.